

Andelko Badurina

RAZVOJ SAKRALNOG PROSTORA (VIII)

III. Visoke nekršćanske civilizacije

Pošto smo obradili sakralne prostore pretkršćanskih religija, najstarijih primitivnih kultura i visokih nestalih civilizacija (Mezopotamija, Egipat, Grčka, Rim), te opširno prikazali razvoj kršćanskoga sakralnog prostora, preostaju nam još nekršćanske visoke civilizacije koje još uvijek traju, u prvom redu religije Dalekog Istoka (budizam), pretkolumbovske Amerike i islama. (Izvorne religije Afrike i danas imaju svetišta poput onih u pretkršćanskim primitivnim kulturama.)

1. Religije Dalekog Istoka.

Pod tim pojmom podrazumijevamo religije Istočne Azije, odnosno budizam u svim njegovim ograncima i varijacijama. U svim tim ograncima osnovne će karakteristike organizacije i oblikovanja prostora biti iste, a oblikovanje vanjskog volumena varirat će ovisno o ogranku budizma, odnosno geografskog područja (Indija, Tajland, Kina, Koreja, Japan).

Religiozne svečanosti i obredi uz prisutnost velikog broja vjernika u tim se religijama ne odvijaju u zatvorenom prostoru nego na otvorenom u prirodi, na obalama rijeke i proplancima, ili pak u šumama. U zatvorenim prostorima, u hramovima odvijaju se samo više-manje individualni ili obiteljski religiozni obredi i magijski čini, hodočašća i žrtve (cvijeća).

Osnovu sakralne arhitekture tih religija tvori *kvadrat*, jer brahmani u kvadratu nalaze sliku kozmičkog reda. Kvadrat je, naime, nasuprot krugu koji simbolizira kretanje, nepokretan, u sebi miran, uravnotežen, sve su mu stranice jednake.

Kvadrat je i prema legendi magični lik (*Mandala*), u koji je Brahma zatvorio neukrotivog demona koji je htio ispremiješati nebo i zemlju. Strpao ga je u usku prostoriju, licem prema dolje, a tijelo i udove mu

tako presložio uz stranice da se ne može micati (Sl. 1). Da bi ga ukrotio, Brahma ga je morao personificirati i dati mu ime. Nazvao ga je *Puruša* (sličan čovjeku, prvobitno muško biće).

Kvadrat tako postaje temeljno pravilo i uzorak gradnje hramova. Izvedeno iz Budinog magičnog dijagrama: *Vatsu — Puruša — Mandala* (Gradnja — kao čovjek — u kvadratu). Osnovni veliki kvadrat koji omeđuje perimetar hrama ili čitavoga svetog zemljišta dijeli se na više manjih kvadrata u mreži (81 do 100 kvadrata) i pomoću njihove kombinacije postižu se kompozicijske proporcije.

Proporcijska shema ipak nije zasnovana samo na čistom kvadratu (mandala) nego na superponiranju dvaju savršenih geometrijskih tijela: kvadrata i kruga. To je u stvari krug podijeljen u 24 sektora, svaki po 15 stupnjeva što simbolizira vrijeme, ali to je istodobno više kvadrata upisano u krug i konačno četiri istostranična trokuta u krugu (Sl. 2).

Najstarije i najraširenije sveto mjesto jest *stupa*, koja zapravo nije prostor nego skulptura (Sl. 8 i 9). Stupa je zapravo ponavljanje Budina groba, jer je prva stupa podignuta iznad Budina pepela — humak u obliku polukugle koji stoji na okruglom ili poligonalnom postolju. Kupola na vrhu ima tanak tornjić koji se prema vrhu stupnjevito stanjuje do šiljka, a na samom se vrhu ponekad nalazi kristalni završetak u kojem se prelamaju dugine boje. Oblik i veličina stupe ipak varira ovisno o mjestu i vremenu (Sl. 8). Gradnjom stupe to mjesto postaje sveto i oko nje se odvijaju religiozne svečanosti na otvorenom. S vremenom se kraj njih počinju graditi najprije male kolibe za »svećenike«, a potom i strehe, trijemovi za sklanjanje većeg broja vjernika i za njihovu zaštitu od žege i nevremena, što će s vremenom prerasti u hram — *pagodu*.

Najstariji sačuvani sakralni prostor u pravom smislu riječi su *spiljski hramovi* u jugoistočnoj Aziji iz 2. i 1. st. pr. Krista (hramovi slobodnog oblika iz tih vremena su propali zbog krhkog materijala, drvo, opeke). To su hramovi usječeni u brdo ili liticu s veoma naglašenim ulazom, a postoje dva tipa: hramovi u pravom smislu (*chaitya*) i samostani (*vihâra*). Pročelje im je potpuno otvoreno (tj. pročelja zapravo nema, nego je mjesto njega veliki ulaz) nadsvedeno strehom potkova-stog luka velikih raspona, a sa strane i iznad tog otvora je bogato razvedena arhitektonska dekoracija (Sl. 10). Samo svetište je izdužen prostor polukružnog završetka, sa stupovima sa strane tako da se doimlje kao trobrodna bazilika (Sl. 11), a ima ih raznih veličina i oblika. Samostani imaju kvadratičan tlocrt oko kojeg se na rubu nižu ćelije i kapele.

Oko 4. stoljeća poslije Krista, kada se rađa stil *gypta*, grade se brojni hramovi — pagode na otvorenom slobodnom prostoru u drvu, cigli i kamenu, ovisno o području.

Osnovu tlocrta pagode tvori kvadrat ili pravokutnik raznih varijanti (Sl. 3 i 4). Prostor hrama sastoji se od tri glavna dijela: *svetište*,

pretprostor (antarala) i *dvorana sa stupovima* (mandapa). U svetištu je stan božanstva i u nj smiju ući samo »svećenici«. Na sredini svetišta je *stupa*, podignuta iznad groba osnivača hrama ili iznad relikvija. U pretprostoru (antarala) vrše se pripreme za obred, a u veliku dvoranu sa stupovima (mandapu) pripuštaju se i vjernici koji prisustvuju obredima. Tu se izvode obredni plesovi u čast božanstva (Sl. 6 i 7).

Oko toga glavnog hrama često se nižu drugi objekti za stanovanje službenika hrama i za čuvanje svetih i obrednih predmeta, te manji hramovi u čast manjih božanstava te bazeni za obredne kupke. Ti kompleksi će ponegdje narasti u čitave male gradove (Sl. 6 i 14). Hramovi često dostižu gigantske dimenzije, tako da veličina većih hramova iznosi od 150 x 70 m do 1000 x 800 metara, a »Sveti gradovi« dostižu i na kilometre površine.

S obzirom na pokrov postoje dva tipa hrama: piramidalan i krivolinijski. Piramide se obično dižu iznad kvadratnog tlocrta (Sl. 15), a krivolinijski nad zrakastim tlocrtom (Sl. 5). Na jednim i drugima na vanjštini su brojni arhitektonski ukrasi i slijepi prozori te reljefi. I jedan i drugi oblik stepeničasto se suzuju prema vrhu, a svaki »kat« ima svoju simboliku i ikonografiju. Oba su oblika u stvari »sveta brda« simboličkog značenja. Hram je u stvari zamišljen kao simbolična imitacija božanskog stana, kozmičko brdo koje je stožer svemira. Stupnjevitost piramide podsjeća na stupnjevitost božanstava, te je u njoj, u neku ruku, izražena i kozmologija i teologija.

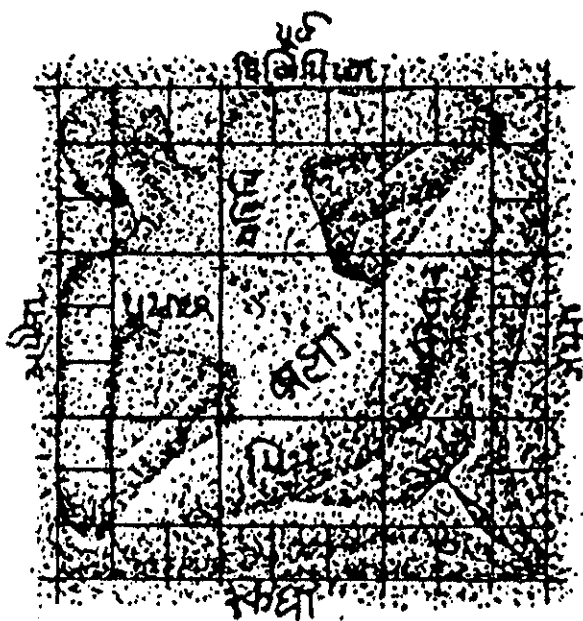
Izvana ti hramovi izgledaju kao »sveta brda« (Sl. 13), a iznutra pak, zbog mnoštva stupova, doimlju se kao »sveti gajevi« iz prapovijesti (Sl. 12). Po svom arhitektonskom obliku veoma su blizi zigguratima ili pak egipatskim hramovima (usp. Služba Božja, br. 1 1982).

Hramovi imaju ogromna ulazna vrata, kroz koja dolazi svjetlost u unutrašnjost, jer je prozora malo i maleni su.

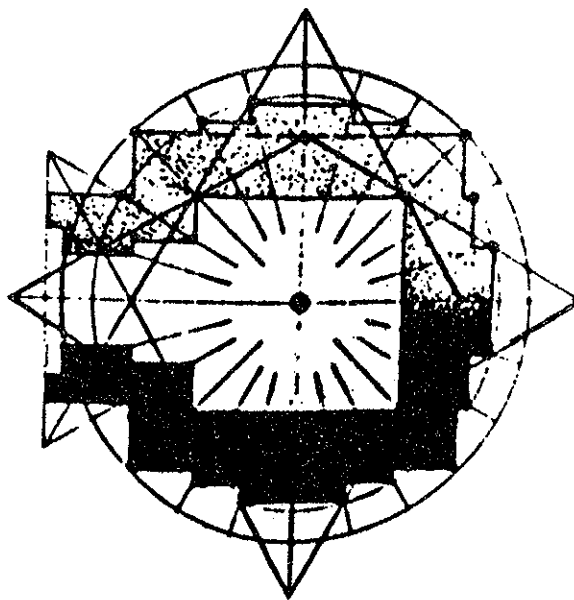
Sve plohe hrama iznutra i izvana prekrivene su reljefima s bezbrojnim scenama iz života Bude, iz privatnog života, religioznih svečanosti. Osobito su česte scene plesa i erotske scene parova i čitavih grupa, ali to nije tjelesnost, nego više mistika, ljubavni čin tu je kao prožetak božanskog čina stvaranja svijeta. Na tim plohamo božanstva, ljudi i životinje tvore jedinstvenu cjelinu, jedinstveni hijerarhijski kozmos. Arhitekti i skulptori nisu samo umjetnici nego i »teolozi«. Oni su i anonimni jer im nije stalo do vlastita djela kao takvoga, ne rade umjetnost radi umjetnosti, nego su dio cjelokupne zajednice u kolektivnom radu u čast božanstva — i gradnja je obred.

Osim simbolične te skulpture i raskoš vanjštine imaju i funkciju da vizuelno »olakšaju« te ogromne i čvrste mase, a sva ta zemaljska ljepota treba da u vjerniku izazove predosjećaj nadzemaljske ljepote koju je nemoguće izraziti.

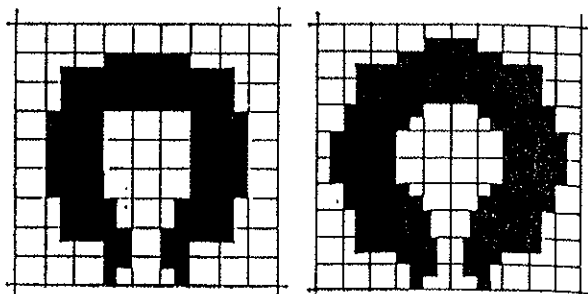
To je općenit oblik hramova Dalekog Istoka, a svaka pojedina grana budizma, svaka zemlja i svaka pokrajina imaju svoje posebne varijante toga osnovnog oblika i svoje vlastite »stilove« pa i materijale, a svaka pokrajina opet ima i svoj povijesni razvoj arhitekture. Indija je s vremenom odbacila stupu, ali je zadržala kvadratni hram, a gradi se uglavnom u kamenu s mnogo reljefa. Jugoistočna Azija gradi pretežno od kamena i cigle, u Kini se pretežno gradi od cigle i drva (Sl. 16, 17 i 18), dok u Japanu prevladava drvo, zbog čestih potresa (Sl. 19 i 20). Na kineskim, korejskim i japanskim hramovima nema figurativnih reljefnih prikaza, ili su rijetki, nego se ukrasi rade u arhitektonskim oblicima i apstraktnim motivima.

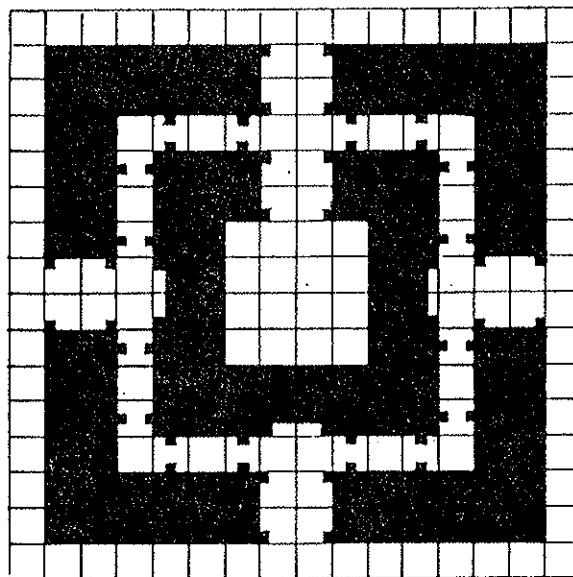
Slika 1. »Vatsu-Puruša.Mandala« — mit o pobjedi Brahme nad demonom utisnut u pod kao crtež i tekst

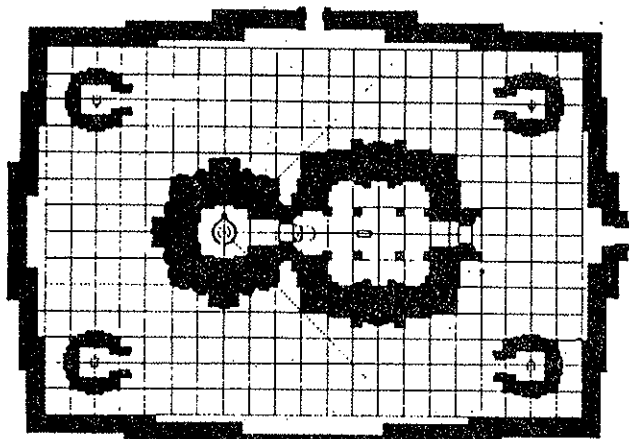
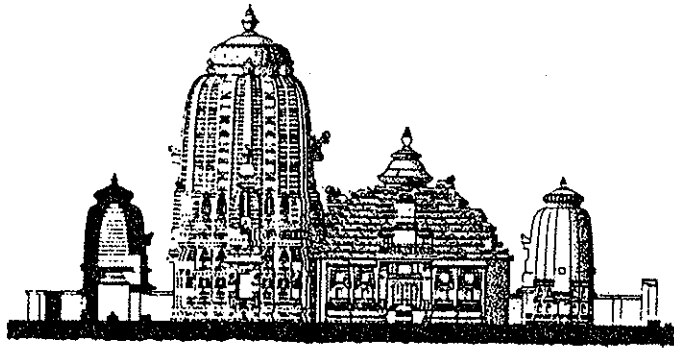
Slika 2. Proporcijske sheme svetišta na temelju kvadrata i trokuta upisanih u krug

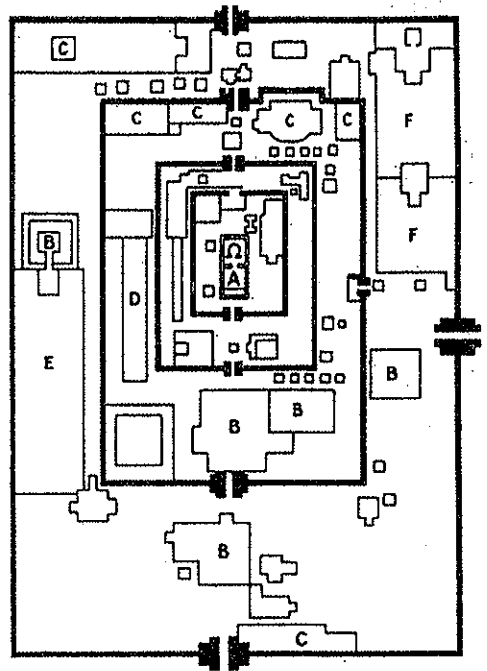
Slika 3. Primjeri osnovnih oblika kompozicije svetišta. Odstupanjem od osnovne jednostavne forme kvadrata dobivaju se lomljene plohe za reljefe.

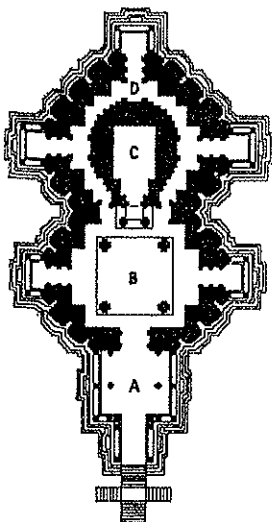
Slika 4. Mandala za svetište s jednim vanjskim i jednim unutarnjim hodnikom za procesije. Procesija ide izvana prema unutra, a na svom putu prolazi najprije kraj demona, zatim kraj ljudi i konačno kraj bogova koji su izgrađeni u reljefima na zidovima.

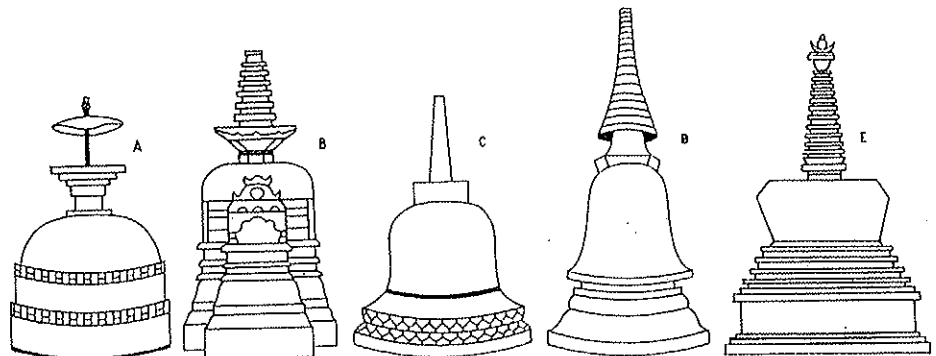
Slika 5. Veliki Brahmavaras hram u Bhuvaneshvaru, dio velikog kompleksa svetišta sagrađenog od 900. do 1200. g. Hram s 45 m visokim tornjem posvećen je Šivi, a nosi naziv »Lingaraja«, što znači »Falus-Kralj«.

Slika 6. Plan jednog Svetišta-grada, Srinagaram na jugu Indije, 16. st. Oko glavnog hrama nižu se četiri kvadratična prstena zidova s vratima prema jugu. A = Svetište; B = Dvorana sa stupovima (mandapa); C = Sporedni hram; D = Spremišta; E = Staja za svete slonove; F = Dvorana »tišuću stupova«.

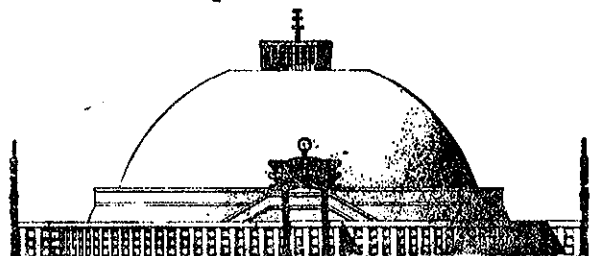

Slika 7. Kharujāho na sjeveru Indije. Tlocrt hrama Kandāriya-Mahādeva, iz početka 11. stoljeća. A = Dvorana sa stupovima (ardhamandapa) B = Predvorje (mandapa) C = Svetište (garbhagriha) D = Hodnik za procesije (pradakshina), i sporedne kapele.

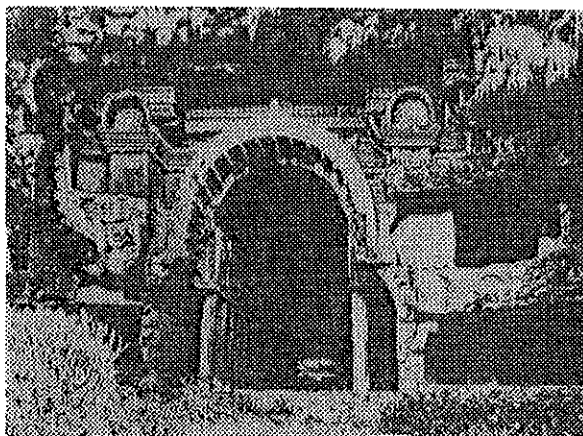
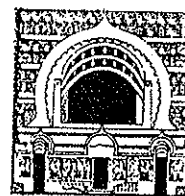

Slika 8. Razni tipovi stupa.

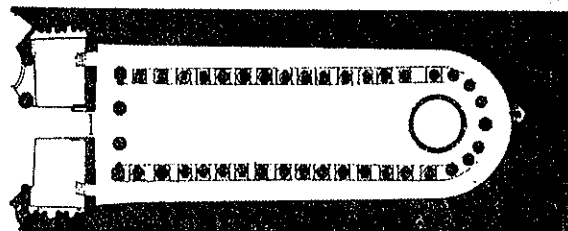
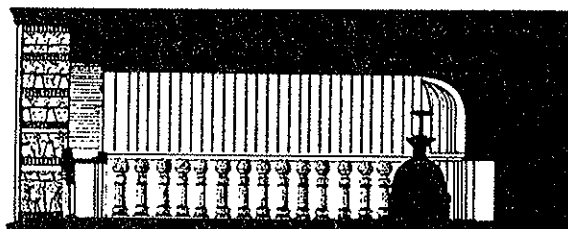
A = Indija, 2. st. prije Krista; B = Indija, 8 stoljeće;
C = Java, 8-9. stoljeće; D = Tajland, 15. stoljeće;
E = Tibet, suvremeni oblik stupa.

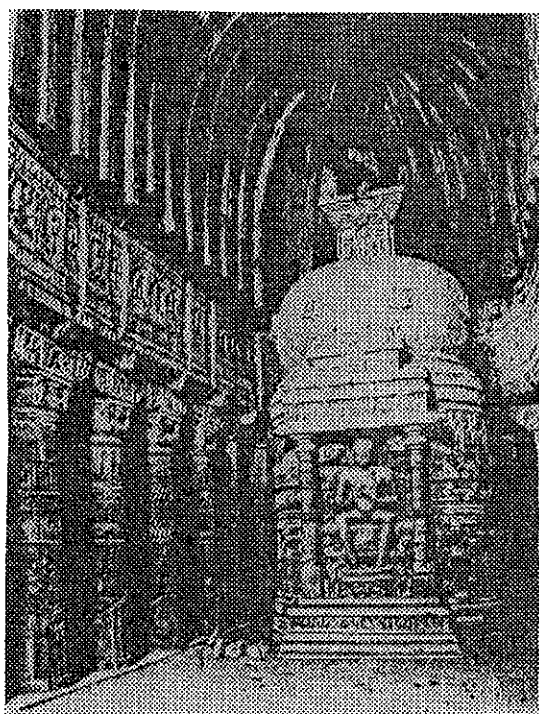
Slika 9. Sanchi u srednjoj Indiji. Rekonstrukcija velike stupa građene oko 240. pr. K. (Sirina 36 m, a visina 20 m).

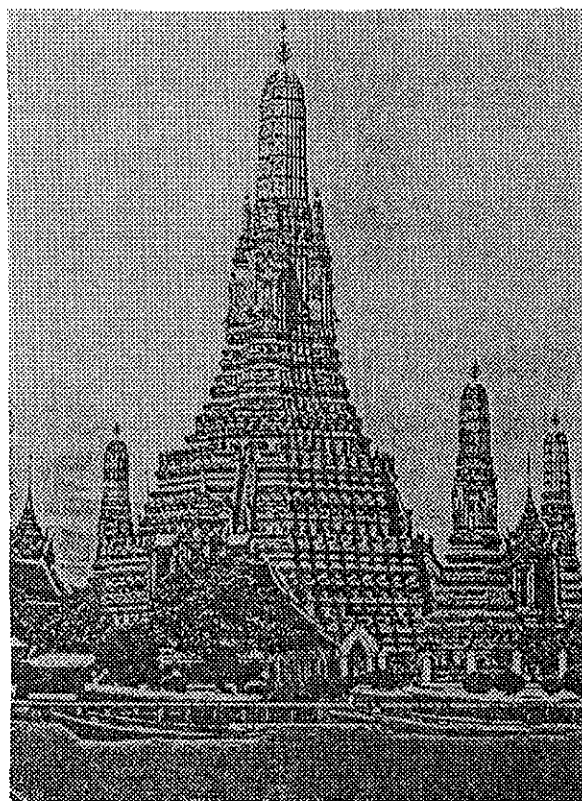
Slika 10. Bhaja na jugu Indije. Pročelje (ulaz) jednoga »špiljskog hrama«, 2. st. prije Krista.

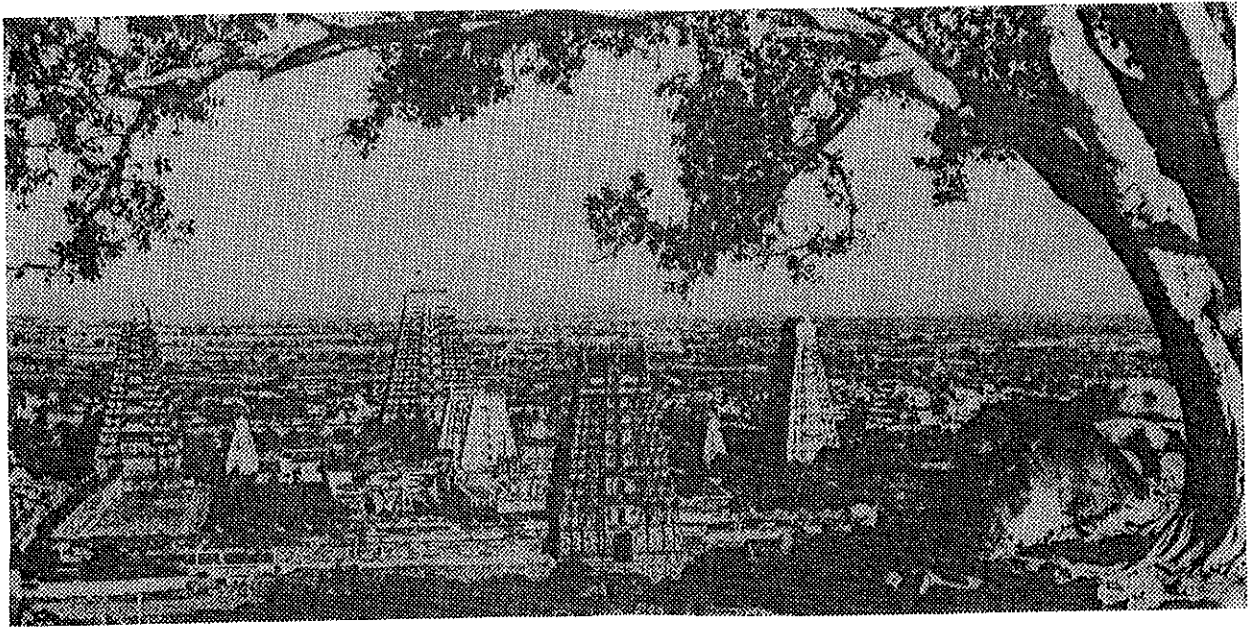
Slika 11. »Špiljski hram« u Karla-i, južno od Bombaya, 1. st. pr. K. A = Tlocrt; B = Uzdužni presjek; C = Poprečni presjek; D = Ulaz (pročelje). U sredini svetišta stupa

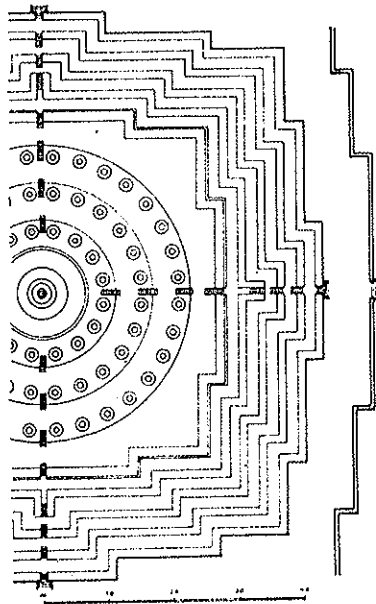
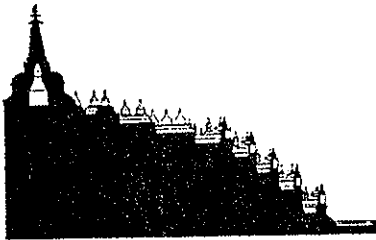
Slika 12. Ajanta, na jugu Indije. Unutrašnjost jednoga »špiljskog hrama«, 6. stoljeće.

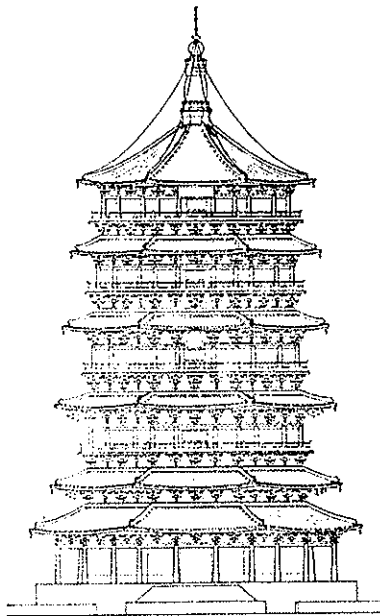
Slika 13. Bangkok, »Hram sumraka«, 18. stoljeće.

Slika 14. Veliko svetište-grad u Tiruvanama-lai-ju na jugu Indije, 18. stoljeće.

Slika 15. Borobudur na Javi, Najznačajnije budističko svetište, podignuto oko 850. godine. Na podnožju od pet terasa s hodnicima za procesije nalazi se trostruka kružna kruna sa 72 male stupe od kojih svaka na vrhu nosi mali kip Bude. Na sredini na vrhu je velika stupa kao mjesto klanjanja.

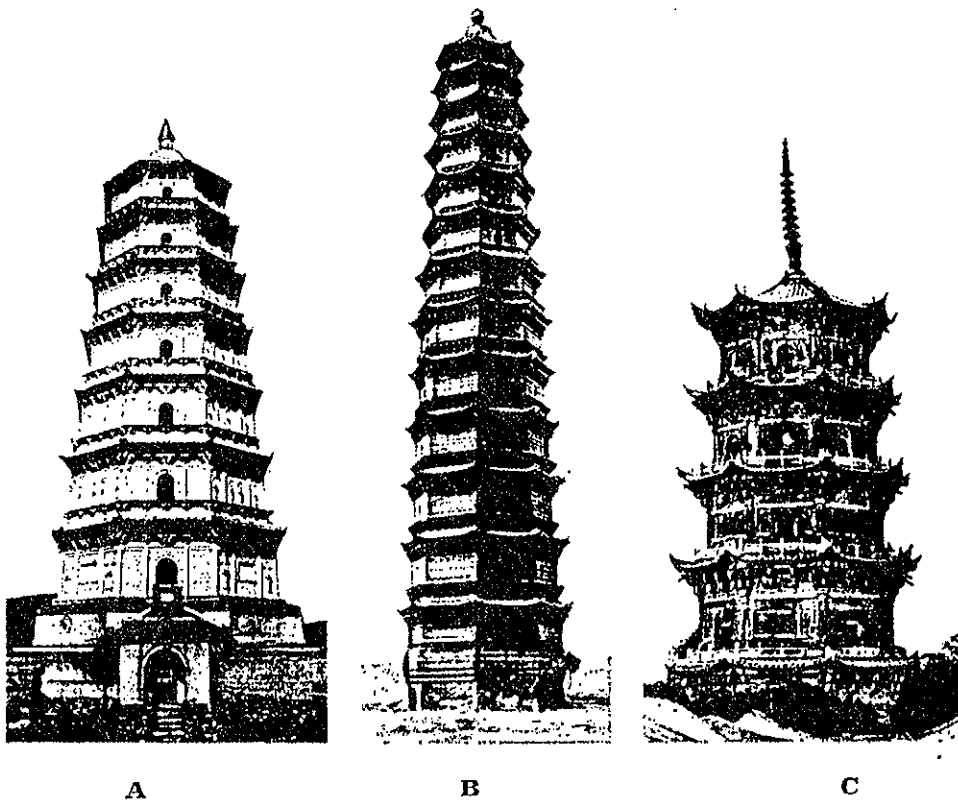

Slika 16. Kina, Shansi. Hram Fokuang-tzu, sagrađen oko 1050. g.

Slika 17. Peking, »Nebeski hram«, Či-nien-tien, Svetište gdje se moli za dobru žetvu, oko 1420. g.

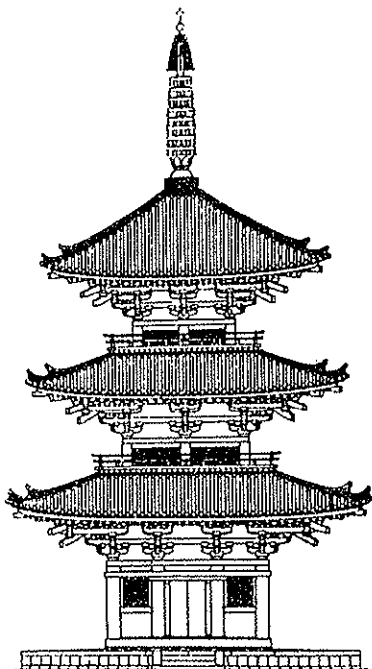

Slika 18. Hramovi u Kini.

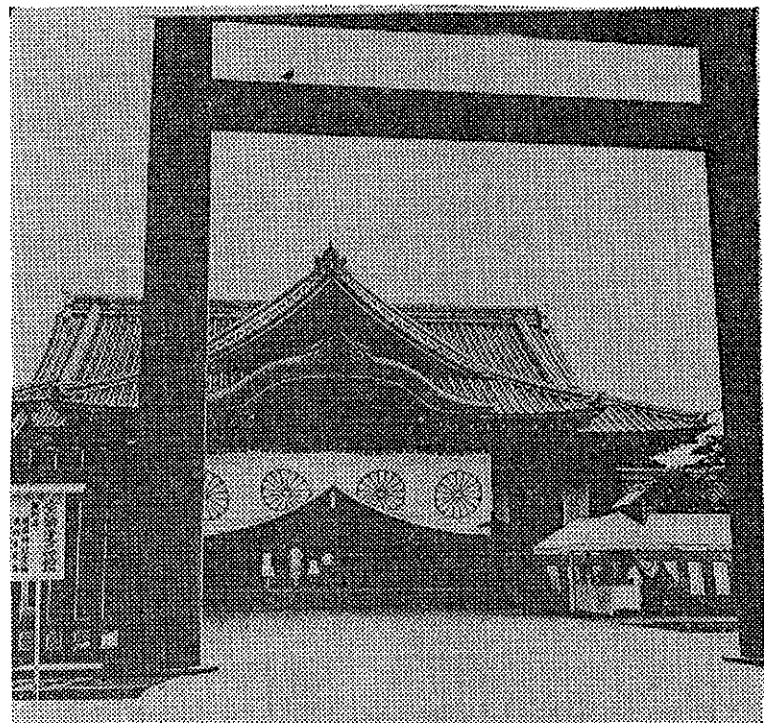
A = »Bijela pagoda« u King-tehu u Mongoliji, 1030. g.

B = »Željezna pagoda« u Jen-kua-tze, 1044. g.

C = Jedna od pagoda blizanica u Zaytonu (Fou-kien), 1050. g.

Slika 19.
Japan. Trostruka pagoda u predjelu hramova u Teamaji kod Nare, građen po uzoru na kineske hramove 8. stoljeće.

Slika 20. Šintoistički hram Yasukumi u Tokiju. U prvom planu je torii, sveta vrata kroz koja vjernici moraju proći da bi im molitve bile uslišane.